

Sammlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 111 1990

Svenska Litteratursällskapet

Detta verk har digitaliserats. Bilderna av den tryckta texten har tolkats maskinellt (OCR-tolkats) för att skapa en sökbar text som ligger osynlig bakom bilden. Den maskinellt tolkade texten kan innehålla fel.

REDAKTIONSKOMMITTÉ

Göteborg: Lars Lönnroth, Stina Hansson

Lund: Ulla-Britta Lagerroth, Margareta Wirmark

Stockholm: Inge Jonsson, Kjell Espmark, Ulf Boëthius

Umeå: Sverker R. Ek

Uppsala: Thure Stenström, Lars Furuland, Bengt Landgren

Redaktör: Docent Ulf Wittrock, Litteraturvetenskapliga institutionen,
Slottet ing. AO, 752 37 Uppsala

Distribution: Svenska Litteratursällskapet,
Litteraturvetenskapliga institutionen, Slottet ing. AO, 752 37 Uppsala

Utgiven med understöd av

Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet

Bidrag till *Samlaren* bör vara maskinskrivna med dubbla radavstånd och eventuella noter skall vara samlade i slutet av uppsatsen. Titlar och citat bör vara väl kontrollerade. Observera att korrekturändringar inte kan göras mot manuskriptet.

ISBN 91-87666-04-9

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by

Almqvist & Wiksell Tryckeri, Uppsala 1991

kapitel. Sätillvida vill jag gärna erkänna att greppet är fyndigt valt. Men det hela hade kunnat göras läsarvänligare och det är enligt min mening beklagligt att avhandling författaren inte gör sig själv, sitt material och sina forskningsresultat full rättvisa i dessa avseenden.

Sammanfattningsvis måste dock sägas att Eva Vikström i sin avhandling mycket övertygande fått fram kopplingen mellan de sociala förhållandena under den aktuella perioden och det samhällskritiska fundamentet i pjäserna. Därmed råder heller ingen tvekan om att hennes huvudsyfte är uppnått. Det nära förhållandet mellan samhälle och teater var ju ytterst specifikt för den här epoken – även om samhället gjorde sitt bästa för att blunda för det. Vikström har gett oss bakgrunden till detta fenomen på ett högst belysande sätt och även i övrigt satt in det som hände i samhället och på scenen i referensramar som kommande forskning inte kan undvara. Med sin avhandling om Sverigespen i Göteborg har hon brutit upp ny och oarbetad mark kring en vital period i svensk teaterhistoria.

Birgitta Jansson

Bengt-Göran Martinsson: *Tradition och betydelse. Om selektion, legitimering och reproduktion av litterär betydelse i gymnasiets litteraturundervisning 1865–1968*. Linköping Studies in Arts and Science. 35. Linköping 1989.

Det har länge varit svårt att vid universiteten få fram forskning om förhållanden inom skolan, särskilt beträffande undervisningens innehåll. Det gäller också ämnesteoritisk och ämnesmetodisk forskning inom svenskämnet ramar. På 70-talet började det dock ljusna. Inom det språkliga området bröts isen av det stora projektet Skrivsyntax, som startades i Lund 1970 och som resulterade i flera avhandlingar. Kursplanernas litterära moment, deras teori och praktik, blev samtidigt föremål för vetenskaplig granskning vid Gunnar Hanssons specialseminarium i Göteborg och därifrån emanerade också flera doktorsavhandlingar. Efter sin överflyttning till Linköping, som professor vid Tema Kommunikation där, har Gunnar Hansson fortsatt att intressera sig för litteraturundervisningen i skolan och även inspirerat fler elever att göra så. Senast har han varit handledare för Bengt-Göran Martinsson i det avhandlingsarbete, som resulterade i disputation i april 1989 och som skall granskas i denna recension (av fakultetsopponenten).

Det bör dock dessförinnan påpekas att Gunnar Hansson själv genom sin avhandling *Dikten och läsaren* (1959) var en av pionjärerna för litteraturpedagogisk forskning i vårt land. En annan – och annorlunda – var Karin Tarschys, som några år dessförinnan disputerade på »*Svenska språket och litteraturen*». *Studier över modersmålsundervisningen i högre skolor* (1955).

Martinsson börjar sin välskrivna och energiskt genomförda undersökning med att placera in denna i ett

internationellt perspektiv, »det sentida och forskningsmässiga intresset för läsaren», och urskiljer där två linjer, en kontinental (i första hand tyskspråkig) och en angloamerikansk (med utgångspunkt hos Richards). Naturligtvis definieras också den sentida termen *reception*, som vidare sätts in i det institutionella sammanhang, vari undersökningen rör sig: hur gymnasisten tillägnar sig och ger uttryck för sin litteraturupplevelse och litteraturkunskap i skolan, enkannerligen på gymnasiestadiet. Eller med Martinssons egna ord: »Läsaren måste ... träda i kontakt med litteraturen för att bli till som läsare. – Det är om detta förhållande denna avhandling skall handla.» (s. 9) Han fixerar också den period och det material som är avhandlingens ram och bas: 1965–1968, dvs. den tid då gymnasiestudierna avslutades med studentexamen, samt ett antal studentuppsatser om litterära ämnen under denna period eller i varje fall större delen av den.

I det andra kapitlet, som är ett centralt avsnitt i avhandlingen, beskriver Martinsson ett antal 'förhållningssätt' till litteratur som han menar att abiturienterna givit uttryck åt i sina uppsatser och därvid också visat hur »litteraturen förmedlats, behandlats och tillägnats i undervisningen». Han anser att dessa förhållningssätt varit »relativt konstanta» under vissa kronologiskt avgränsade perioder. Detta kan sägas vara avhandlingens tes.

Ett 'förhållningssätt' konstitueras av tre faktorer: 1) författarens relation till verket, världen och publiken, 2) verkets relation till de båda övriga faktorerna och 3) världens förhållande till litteraturen (verk och författare). »Dessa perspektiv utesluter inte varandra, utan de utgör betoningar av olika delar i förhållningssättet och kompletterar på så sätt varandra.» (s. 29) Här finns en reservation av författaren, som visar sig befogad, när han senare använder dessa perspektiv för att analysera och karakterisera olika förhållningssätt.

Så presenterar han de tre huvudsakliga förhållningssätt som han anser sig kunna belägga i studentuppsatserna: *det idealistiska*, *det historisk-empiriska* och *det psykologisk-symboliska*. I det första beskrivs författaren »i profetiska termer» och verket som avbildande en idealvärld. I det andra intar författaren en mera undanskymd plats, snarast som en vanlig medborgare och professionell skribent, medan verket avspeglar den »verkliga världen», inte idévärlden. Det tredje förhållningssättet framhåver visserligen åter författaren, men inte »profeten» utan den känsliga och disharmoniska människa, som utifrån betraktar människoleken och skildrar denna starkt subjektivt och med användande av symboler. Dessa förhållningssätt har Martinsson kunnat utläsa ur 56 uppsatser från Högre allmänna läroverket i Linköping, skrivna vid 10 skrivningstillfällen 1877–1952. Dock reserverar han sig även mot denna kategorisering: förhållningssätten »är närmast att betrakta som teoretiska idealtyper och konstruktioner, vars enskilda delar inte kan iaktas på en och samma gång i en enskild studentuppsats». (s. 31) Förhållningssätten analyseras så fram ur tre »mönsteruppsatser» från Linköpings läroverk resp. åren 1882, 1922 och 1960.

Därmed har Martinsson bundit förhållningssätten kronologiskt redan i linköpingsurvalet. I en påföljande »kvantitativ» studie – av 101 uppsatser från 15 skrivtillfällen i 5 mellansvenska läroverk åren 1882–1964 – utvidgas uppsatsmaterialet betydligt. Martinsson kan efter att ha gått igenom detta med de tre förut nämnda förhållningssätten som slagruta visa hur dessa växlar genom fem observationsperioder:

1. 1882–1905: 100 % idealistiska uppsatser,
2. 1910–1917: 55 % idealistiska, 45 % historisk-empiriska,
3. 1922–1932: 12 % idealistiska, 68 % historisk-empiriska, 11 % psykologisk-symboliska,
4. 1934–1945: 4 % idealistiska, 48 % historisk-empiriska, 48 % psykologisk-symboliska,
5. 1955–1964: 4 % historisk-empiriska, 96 % psykologisk-symboliska.

Jag citerar Martinssons egen sammanfattning av uppsatsundersökningen: »Mot bakgrund av detta kan de litterära förhållningssättens förekomst delas in i tre faser. Före sekelskiftet och några år in på det nya seklet dominerar det idealistiska förhållningssättet. Därefter framväxer det historisk-empiriska förhållningssättet. Detta förhållningssätt dominerar dock aldrig materialet i den utsträckning som det idealistiska tidigare gjort och det psykologisk-symboliska skulle komma att göra under den senare delen av undersökningen.» (s. 68)

I fortsättningen söker författaren ge en förklaring till denna periodisering av de litterära förhållningssätten, närmast, i kapitel III, genom att beskriva den kulturella miljö, varur de uppstått. Kapitlet har rubriken *Litteratur som bildning och vetenskap*.

Den institutionellt betingade kulturmiljö det här är fråga om är alltså gymnasiets modersmålsundervisning, bestämd av läro- och kursplaner, den svenska litteraturforskningen och litteraturpedagogiska debatten. I de officiella dokumenten kan man från mitten av 1800-talet utläsa hur litteraturundervisningen från ett opreciserat omnämnande får en markant litteraturhistorisk accent strax efter sekelskiftet för att från 1930-talet och framåt alltmer inriktas mot texten och elevens förhållande till denna.

Litteraturforskningen i mitten av 1800-talet utgick från en idealistisk konstlära (Hegel och Vischer) med nationella inslag (t. ex. hos Atterbom). Senare utvecklade den sig via en historism med idealistisk-nationella förtecken (hos Gustaf Ljunggren) till en kulturhistorisk litteraturforskning utan idealistiska inslag (hos Henrik Schück). Under början av 1900-talet kommer så med John Landquist och Fredrik Böök en vändning mot en psykologisk-biografisk inriktning. Martinsson gör denna översikt av litteraturforskningens utveckling »för att skapa en fond mot vilken studentuppsatsernas litterära förhållningssätt kan analyseras». (s. 106)

Den litteraturpedagogiska debatten under perioden skildras med hjälp av Karin Tarschys avhandling, vilket är naturligt – hon är ju den främsta vägröjaren för all forskning i svenskarnas historia. Det gäller bl. a. omständigheterna kring bildandet av Moders-

mållärarnas förening (MLF) 1912, som också Martinsson, helt riktigt, ger en central plats. Han tycker sig vidare i debatten om barn- och ungdomslitteraturen i slutet av 1800-talet kunna skönja en romantisk-idealistisk inställning, men det finns också en mer »realinriktad» tendens. För den följande epoken fäster han i stället uppmärksamheten på gymnasiets litteraturhistoriska läroböcker, så som de behandlades i den litteraturpedagogiska diskussionen, och lägger därvid tonvikten på de historiska och kulturhistoriska inslagen, som underförstått antas ha fått genomslag i undervisningen. Så kom då MLF och därmed en nyhumanistisk reaktion mot den litteraturhistoriska trenden. Bland dem som stod bakom MLF:s program och i detta pläderade för litteraturens personlighetsdanande betydelse nämns och citeras särskilt Josua Mjöberg och Hilding Celanders, som också visade på författarpersonlighetens inverkan på det litterära verket. Men de fick mothugg, inte minst av Richard Steffen, den ledande läroboksförfattaren, som i stället framhöll författarnas bundenhet vid sin tid. De följande decenniernas litteraturpedagogiska debatt berör Martinsson med lätt hand, men den är heller inte lättöverskådlig eller entydig. Man kan finna många olika hållningar: kulturhistoriska, psykologiserande (eller personlighetsbildande), verkcenterade osv.

I kap. IV, med rubriken *Att tradera litterär betydelse. Analys och diskussion*, sätter författaren in sambandet mellan förhållningssättet i uppsatserna och »den kulturella ramen» i ett teoretiskt sammanhang. Här byter han namn på de tre tidigare beskrivna förhållningssätten och betecknar dem nu som 1) nationell idealism, 2) kulturhistorisk empirism och 3) författarinriktad individualism. Han tidfäster dem också i tur och ordning till 1) fram till 1910, 2) 1910 – omkring 1930 samt 3) omkring 1930–1965.

Namnbytet – som verkar en smula förvirrande på läsaren – får ingen tillfredsställande förklaring. Är det för att Martinsson under arbetets gång funnit dessa beteckningar mer adekvata med hänsyn till materialets karaktär? Det patriotisk-nationella inslaget är exempelvis så dominerande i det idealistiska förhållningssättet att det redan från början skulle ha införlivats i karakteristiken av detta. Förskjutningen av periodgränserna har naturligtvis sin förklaring i en anpassning till den förut nämnda procentuella glidningen i förhållningssätten. Här förklaras också termerna i avhandlingens underrubrik: *selektion*, »det urval, den kanon som gymnasiets litteraturundervisning förmedlar», *legitimering*, huvudsakligen litteraturforskningens tillhandahållande av och motivering för »de normer enligt vilka kanon sätts samman», samt *reproduktion*, vidareförandet av »litterär kunskap, litterära värderingar och normer, en viss människosyn osv.».

Den dynamik, som Martinsson kunnat utläsa i gymnasiets litteraturundervisning under hundra år, placeras in i ett teoretiskt sammanhang med hjälp av denna terminologi och annan, lånad från utländska receptionsforskare av nyare snitt. Detta är intressant och läsvärdt, men både läsaren och undersökningen kan vara utan dessa sidor; däremot behövs översikten

över hundra års uppsatsämnen och de korta, alltför korta, reflexionerna kring urvalet av författare och texter i dem, i antologier och läroböcker.

Detta är i stora drag innehållet i Martinssons avhandling.

Som framgår är det mycken ny kunskap som boken ger oss och den är därför ett värdefullt tillskott till den hittills magra vetenskapliga litteraturen om skolans litteraturundervisning. Martinsson tycks vara medveten om detta, när han på avhandlingens sista sida säger: »Vad som vunnits genom detta arbete är att ett intressant forskningsfält, skolans betydelse för det litterära livet, uppmärksammas som sådant.» Man vill alltså gärna instämma men måste i så fall vända på den inskjutna förklaringen. Det är ju snarast så, att han visat hur »det litterära livet» – eller delar av det: litteraturforskningen och den litteraturpedagogiska debatten t. ex. – inverkat på skolans litteraturundervisning, i varje fall så som denna kan beläggas i de litterära studentuppsatserna.

Innan vi går in på dessa, deras ämnen och innehåll kan det vara anledning att också instämma i en reservation som Martinsson gör efter att helt kort ha rekapitulerat författarnas förekomst och frekvens i uppsatsämnena under studentexamens hundra år: »Uppsatsämnena utgör ju i sig ett alldeles för smalt underlag för att några generella slutsatser beträffande litteraturundervisningens faktiska innehåll skall kunna dras.» (s. 160) Självklart – man kan ju bara peka på lärarens och läromedlens betydelse, kanske också den hållning till litteratur som gymnasisterna tillägnade sig mer eller mindre på egen hand utanför lektionssalarna, t. ex. i de på många håll livaktiga gymnasieföreningarnas litterära verksamhet.

Tarschys anser att litteraturundervisningen under den senare hälften av 1800-talet likriktades och att »detta torde främst ha skett läro- och läseboksvägen» (s. 278). Martinsson nämner detta i avsnittet *Undervisning i litteraturhistoria*, när han refererar Tarschys (s. 114) och även självständigt skildrar den litteraturpedagogiska debatten. Det hade dock varit på sin plats att han själv tittat närmare på de vanligaste läroböckerna under denna tid – de är inte många. Redan förord och innehållsförteckningar har mycket att berätta. 1900-talets läroboksbestånd är svårare att överblicka och har dessutom blivit föremål för specialundersökningar – av Annica Danielsson och Lars Brink – som Martinsson också hänvisar till.

Att närmare granska lärarnas insats är inte heller lätt och Martinsson framhåller uttryckligen att detta »ligger ... utanför denna undersöknings ramar». (s. 144) Det kan man acceptera, även om Tarschys ger många hänvisningar till skolhistoriker och lärarmemoarer, i vilka det är lätt att finna upplysningar om modersmållärares undervisningsstil, i varje fall för de äldre tider, då kursplaner och läromedel inte försågs med utförliga metodisk-pedagogiska kommentarer som nu. Ett exempel är Linköpings gymnasiums historia 1627–1927 – det är ju f. ö. från den skolan som Martinsson hämtat de flesta av uppsatserna – som på tal om rektor Elof Widmark (rektor 1865–1870) konstaterar att någon »egentlig undervis-

ning i litteraturhistoria förekom, som bekant, knappast på den tiden» men att W. aldrig försummade »något tillfälle att berätta för sina lärjungar om litteraturens stormän och sätta in dem i de ledande litterära strömningarna» (s. 256), på sätt och vis ett historisk-empiriskt förhållningssätt. I sina skolminnen från 1860- och 70-talets Uppsala (1924) berättar Otto Vesterlund, som hade Carl David af Wirsén som lärare i litteraturhistoria i mitten av 1870-talet, att denne hade »ingen befattning med vår svenska skrivning», vilket är förvånande om man vill se de litterära uppsatserna som en anpassning till innehållet i och kraven på elevernas litteraturundervisning. Vem rättade Vesterlunds uppsatser i modersmålet? Men denne vill också minnas att CDW »lyfte oss högt upp över det vardagliga värld och avslöjade för vår inre syn en liten skynt av diktens oändliga skönhetsrike». Det är ju precis så som Martinsson vill se litteraturundervisningen vid denna tid!

Genom skolmemoarer kan man också få en uppfattning om gymnasisternas litteraturtillägnelse på egen hand, även om detta område naturligtvis är svårt att kartlägga närmare. Fredrik Lagerroth nämner i sina minnen från Kristianstads skola – det gäller några år i seklets början – att medan modersmålläraren undervisade om Viktor Rydberg som »århundradets största ande» var Nietzsche (som inte förekom på lektionerna) den stora författaridolen bland gymnasisterna. I den tidigare nämnda linköpingshistoriken berättas om gymnasistföreningen Sällskapet för Viterhet och Hävd:s (bildat 1871) verksamhet. Här skrev medlemmarna s. k. högtidsavhandlingar, uppsatser om humanistiska ämnen som skulle lämnas in till sällskapet. 1879 författades en om Ibsen, men norrmannen blev inte uppsatsämne förrän 1919!

Trots glädjen över ännu ett specimen om skolans litteraturundervisning – här snarast av ämnesteoretisk art – går det dock inte att komma ifrån en del kritiska synpunkter också på disposition och genomförande.

Av innehållsreferatet bör det ha framgått att dispositionen inte är helt lyckad. Avhandlingens undertitel t. ex. får sin förklaring mycket långt fram, på s. 154 av inalles 178, vilket är desto mera otillfredsställande som den terminologi som den består av sannolikt är tämligen ny för de flesta läsarna och författaren fäster stort avseende vid den.

Detsamma gäller det teoretiska perspektiv i kap. IV:s avsnitt nr 3, vars »syfte är att bilda en lämplig bakgrund för en utförligare analys och diskussion av undersökningens empiriska iakttagelser». (s. 144; ungefär detsamma sägs i avsnittets sista stycke, s. 153).

Presentationen av litteraturteorierna bildar dock, liksom det senare avsnittet *Litteraturhistorien – en förmedlande diskurs*, isolerade partier i undersökningen och tycks främst tillkomma för att »legitimera» författarens undersökning som en manifestation inom en nyare, mer eller mindre modebetonad forskningsinriktning. Kanske det också är denna ambition som får honom att på ett tidigt stadium fränkänna sitt arbetet syftet att vara »undervisnings- eller ämneshistoriskt» (s. 16) och i stället beteckna det som ett arbete »med tvärvetenskaplig inriktning». Visst är det

undervisnings- och ämneshistoriskt – i sin substans – något som inte behöver utesluta en »tvärvetenskaplig inriktning» och inte heller gör det mindre intressant – tvärtom!

Allvarligare från dispositionssynpunkt är att den utbildningshistoriska bakgrunden till uppsatserna – helt kort skisserad i avhandlingens början (s. 23 f.) – får anstå till långt fram i boken. I en sammanfattning av litteraturforskningens utveckling under hundra år motiverar Martinsson sin översikt med att han velat »skapa en fond mot vilken studentuppsatsernas litterära förhållningssätt kan analyseras». (s. 106). Men denna bakgrundsteckning kommer alltså *efter* hela uppsatsanalysen.

Denna är ju historiskt förankrad och den historiska fonden för uppsatsernas olika förhållningssätt bör givetvis målas upp *före*, för att dessa av läsaren skall kunna uppfattas som barn av sin tid.

I detta sammanhang finns det också anledning att peka på ämnesgivningen. Naturligtvis är förhållningssättet i en uppsats beroende av ämnet, vilken författare och epok som skall behandlas, men inte minst hur rubriken utformats och vilka ev. anvisningar för ämnesbehandlingen och krav på utformningen som delgivits eleven i anslutning till ämnesformuleringen – det senare snarast mera regel än undantag under studentexamens sista årtionden. Martinsson har i slutet av avhandlingen (s. 157 ff.) en översikt över ämnesgivningen i stort, med särskild hänsyn till behandlade författare, men reflexioner över ämnets innehåll och utformning hade varit på sin plats redan från början, i anslutning till presentationen och analysen av de uppsatser som får bära upp karakteristiken av de olika förhållningssätten, alltså redan vid behandlingen av de tre 'mönsteruppsatserna'. Sålunda mer eller mindre gynnar dessas ämnen ett resp. idealistiskt (»Redogörelse för något bland Runebergs episka skaldestycken (Kung Fjalar)», 1882), historisk-empiriskt (»Fredmans epistlar», 1922) och psykologisk-symboliskt (»Pär Lagerkvists dikt »Ej bjudes till fest...» 1960) förhållningssätt. Många andra uppsatsämnen under motsvarande perioder krävde andra förhållningssätt än de enligt Martinsson »tidsenliga» och resulterade också i sådana. Mer därom strax. Går man t. ex. till ett par andra uppsatser om Kung Fjalar, också från Linköping, än den som han använt som mönsteruppsats finner man att den ena (2-1882: 1) ingalunda tecknar skalden som 'profet' (enligt Martinsson, s. 30, typiskt för ett idealistiskt förhållningssätt) och att den andra (2-1882: 2) saknar all idealism! En linköpingsuppsats (2-1914: 1) om Viktor Rydbergs jubelfestkantat 1877 företer ett alltigenom psykologiskt förhållningssätt, trots att den är skriven under de år (1910–1917), då ett sådant inte alls förekom enligt Martinsson. Att förhållningssätten inte alls är så tydligt utmejslade under de olika perioderna, som han vill göra gällande, framgår ännu klarare, om man undersöker ett större antal uppsatser, t. ex. *samtliga* litteraturuppsatser – över 100 till antalet – vid Norra Latin 1881–1904 och 1955–64, alltså de två perioder då förhållningssättet skulle ha varit 100-procentigt idealistiskt resp. 96-procentigt psykologisk-symboliskt. Det visar sig då att de flesta uppsatserna under

båda perioderna är historisk-empiriska, med omväxlande litteraturhistorisk och författarbiografisk (dock inte särskilt 'psykologisk') accent. Värmerinen 1883 skrevs t. ex. flera uppsatser över ämnet »E. G. Geijer såsom historieskrifvare och skald». Naturligtvis inbjuder ämnet till att sätta in Geijer i ett historisk-empiriskt sammanhang – och så har skribenterna också gjort – men även till att, enligt Martinssons uppfattning, uppfatta skalden som 'profet' – så har inte skett. En av orsakerna till att de litterära studentuppsatserna under dessa decennier var så starkt historiskt inriktade kan ha varit att litteraturen vid denna tid uppfattades »som ett slags bihang till språkliga eller historiska studier». (Lennart Bohman: »Studentämnen, ett sekels bildningsmätare.» Bilaga till årsredogörelse för Högre allmänna läroverket i Visby läsåret 1960–61. Visby 1961. – Denna uppsats, som kunde ha gett Martinsson åtskilligt, tycks ha undgått honom.) I Norra Latin valde ungefär 7 av 10 abiturienter det historiska uppsatsämnet under dessa år.

Går man å andra sidan till de litterära studentuppsatserna i denna skola från perioden 1955–64, den psykologisk-symboliska, finner man visserligen ett starkt psykologiserande inslag i abiturienternas handling av »Strindbergs 'Mäster Olof' som konstverk och personligt dokument» (1955), men det krävs ju tydligt i ämnesformuleringen. De båda uppsatserna om »Livsångst och livsdyrkan i 1900-talets litteratur» (1956) – ett ämne som kunde locka till ett psykologiskt förhållningssätt – är helt igenom litteraturhistoriska översikter. Detsamma gäller de 5 uppsatserna med rubriken »Några olika uppfattningar om poesiens uppgift» (1957), där f. ö. den bästa skribenten, Bengt af Klintberg, ironiserar över de poeter som helst av allt vill »i ensamhetens förtunnade luft skåda in i sitt eget hjärtas myrgångar». (Uppsatsen fick A.) De 5 uppsatserna från 1960 slutligen om Pär Lagerkvists dikt »Ej bjudes till fest...», som ju är inledningsdikten till samlingen Vid lägereld (1932), kan självklart inte vara utan en tolkning av diktens symbolik som är genomgående i och bärande för denna. En av abiturienterna ser skalden som en idealist, två tecknar utförligt tidsbakgrunden och gör jämförelser med andra författare och texter, vilket ju kan betecknas som ett empirisk-historiskt förhållningssätt. Det gäller särskilt den bästa, som belönades med A (och skrevs av den nuvarande jordbruksministern Mats Hellström), där tidsbakgrunden skildras utförligt och referenser ges till Nietzsche, det svenska 90-talet, J. P. Jacobsens Niels Lyhne, Södergran och Boye, ja, ända till Creutz' Atis och Camilla.

Hursomhelst – och det hoppas jag verkligen framgår av det föregående – har Bengt-Göran Martinsson med sin avhandling och dess kartläggning av de litterära studentuppsatsernas innehåll och deras litteraturhistoriska och litteraturpedagogiska bakgrund gjort en pionjärgärning i flera avseenden, inte minst genom att överhuvudtaget inmuta detta intresseområde, som förankrar kultur- och litteraturhistorien på ett djupare och bredare plan än litteraturhistoriker annars brukar röra sig på. Men ämnet är – som ovan framgått – långt ifrån uttömt. Det är också Martinsson själv medveten om, vilket bl. a. framgår av av-

handlingens slutord: »En sista aspekt av denna undersökning är att den eventuellt kan fungera som inspirator till forskning men kanske framför allt locka till reflektion kring dagens litteraturundervisning. I vilket förhållande står dagens litteraturundervisning till de litterära föreställningar och förhållningssätt som berörs här? Vad för slags litterärt arv och vems litterära föreställningar förmedlar och reproducerar dagens undervisning?» »Eventuellt» inspirera till forskning? Nej, säkert!

Sven-Gustaf Edqvist

Frank-Michael Kirsch: *Werkindividualität und Literaturverhältnisse. Entwicklungstendenzen der schwedischen Literatur 1957–1987*. Dissertation, Ernst-Moritz-Arnt-Universität Greifswald, 1989 (stencil).

Frank-Michael Kirschs avhandling utmärks av stor förtrogenhet med svensk litteratur och svensk litterär debatt under den behandlade perioden. Citat och källhänvisningar är praktiskt taget alltid korrekta och pålitliga. Karakteristiken av de behandlade skönlitterära verken är nyanserad och ofta träffande.

Vad man kan diskutera är arbetets grad av originalitet. På vilka punkter ger Kirsch en ny bild av svensk litteratur under perioden? Tydligare än i motsvarande skandinaviska översiktsarbeten (Broström, Stenkvist, Algulin) betonas hos Kirsch det litterära livets materiella bas. Förändringarna inom förlagsväsen, bokhandel, bibliotek och inom den statliga kulturpolitiken ges en framträdande plats. Det är i utredningen av dessa förhållanden (»die Literaturverhältnisse») som arbetet har sin verkliga styrka. Även om den beskrivning som ges bygger på i tryck tillgängligt svenskt material, har ingen tidigare gjort sammanställningen på samma systematiska sätt.

Det är också förtjänstfullt att den traditionella författarcerade framställningen har ersatts med en mera tematisk. Likaså är det positivt att indelningen av det litterära livet efter decennier har övergivits och att avhandlingsförfattaren har bemödat sig om att urskilja mer relevanta gränspunkter än decenniesskiftena. Ett lyckokast förefaller det vara att se året 1957 (den svenska televisionens och kvalitetspocketbäckernas debutår) som ett sådant gränssår. Nästa gräns urskiljer Kirsch 1967 (dokumentarismens genombrott, den intellektuella västerns erövring av medierna och därmed av hegemonin i den kulturella debatten) och sedan ännu en ytterligare tio år senare 1977 (början till vänsterkulturens snabba sammanbrott, vilket ledde till 1980-talets avideologiserade och 'postmodernistiska' kulturklimat).

Det verkligt problematiska i avhandlingen sammanhänger med begreppet »Werkindividualität» och dettas relation till »Literaturverhältnisse». Att – som det heter i inledningen – det litterära verket inte kan reduceras till enbart en produkt av de litterära och över huvud taget de samhälleliga förhållandena utan att det behåller en relativ autonomi i förhållande till dessa förefaller tämligen okontroversiellt: det litterära verket kan samtidigt ses som både ett uttryck *för* och ett uttryck *mot* rådande sociala förhållanden.

Möjligen kan resonemanget hos Kirsch förklaras som en implicit kritik av viss tidigare östtysk reduktionistisk litteraturforskning, som i alltför hög grad sett det litterära verket som enbart spegling av samhälleliga förhållanden. Kirsch har emellertid inte tillfredsställande löst problemet med dialektiken mellan de litteraturförhållanden han skildrar och de litterära texter han tar upp till behandling. Detta är knappast ägnat att förvåna, eftersom ju problemet är näst intill olösligt. Men resultatet har blivit att avhandlingen – dispositionen till trots – sönderfaller i två delar, som visserligen hela tiden flätas in i varandra men utan att någon gång integreras till *en* framställning: å ena sidan en beskrivning av litteraturförhållandena i Sverige och å den andra en genomgång av ett antal litterära texter och skönlitterära författarskap, som anses särskilt representativa för perioden.

Urvalet av dessa texter och författarskap erbjuder i sig ett problem, som tyvärr aldrig diskuteras i avhandlingen. Hade man valt andra texter, hade bilden av svensk litteratur blivit annorlunda. Emellertid är Kirschs urval snarast påfallande konventionellt. Det är de som brukar anses som periodens ledande författare som han i allmänhet väljer som exempel, och karakteristiken av texterna överensstämmer i stort med den man möter i svenskspråkiga översikter, essäer och kritiska artiklar. Ytterligt sällan finner Kirsch anledning att polemisera mot svenska kritiker och litteraturforskare; de hänvisningar till tidigare framställningar som görs gäller nästan alltid instämmanden.

Det finns därför knappast någon anledning att här i detalj diskutera behandlingen av olika författare och deras verk. Kanske kunde en författare som Sven Lindqvist framhållits tydligare, eftersom hans utveckling är närmast paradigmatisks för den period avhandlingen söker beskriva. Över huvud taget är urvalet av författare ett problem i avhandlingen. Alltför litet förefaller mig Kirsch ha beaktat att olika stilar och ideologier lever jämsides i ett litterärt system, och att det som de vid flera tillfällen åberopade Pär Lagerkvist, Harry Martinson och Artur Lundkvist står för kan te sig som tämligen perifert utifrån periodens dominanta perspektiv. Tydligast märks denna svaghet i behandlingen av litteraturen under perioden 1977–87, där nästan inga yngre författare figurerar. Visserligen är detta skede svårt att överblicka, men exempelvis en systematisk genomgång av tidskrifterna skulle ha givit ett helt annat resultat. Över huvud taget skulle ett större uppmärksammande av den litterära kritiken under hela perioden ha kunnat verka som ett slags förmedlande instans mellan iakttagelserna om »die Literaturverhältnisse» och karakteristiken av de enskilda verken.

Vad man framför allt saknar i Kirschs avhandling är skarpare formulerade hypoteser och tydligare profilering mot tidigare forskning och kritik. Men den kommer sannolikt att vara till stor nytta som en preliminär översikt för tyskspråkiga läsare av den svenska litteraturen och det litterära livet i Sverige under de senaste tre decennierna, när den inom en förhoppningsvis inte alltför avlägsen framtid föreligger som tryckt bok.

Sverker Göransson